

साहित्यसोनेयांचिया खाणी । उघडविं देशीचिया अक्षोणी ।
विवेकवेलीची लावणी । हों दे सैघ ॥ १२ ॥

संवादफलनिधाने । प्रमेयाचिं उद्याने ।
लाहीं द्याणे गहने । निरंतर ॥ १३ ॥

पाखांडाचे दरकुटे । मोडी वाग्वाद अक्हाटे ।
कुतकीचिं दुष्टे । सावजे दवडीं ॥ १४ ॥

श्रीकृष्णाचरणि मातें । सर्वत्र करिं घसतें ।
राणिवे वैसवीं श्रोते । श्रवणाचिये ॥ १५ ॥

मळाटियेचां नगरीं । ब्रह्मविधेचा सुकाळु करीं ।
घेणे देणे सुख चि वेहीं । जा हों देइं ॥ १६ ॥

तूं आपुलेन स्नेहपल्लवे । मातें पांगुरवीसि सदैवे ।
तरि आतां चि हें आघये । निर्मान मीं ॥ १७ ॥

इये विनवणियेसाठिं । अवलोकिले गुरुदिष्टी ।
द्याणे गीतार्थेसिं उठीं । न बोल बहू ॥ १८ ॥

येथ जी जी महाप्रसादु । द्याणोनि सवियां जाला आनंदु ।
आतां निरोपिजैल प्रबंधु । अवधान दिजो ॥ १९ ॥

अर्जुन उवाच-

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १ ॥

अर्जुनाने पृच्छा केली, जे तुमच्या भक्तीमध्ये योग्य रीतीने सदैव संलग्न झालेले आहेत आणि
जे अव्यक्त अशा निर्गुण ब्रह्माची उपासना करतात त्या योग्यापैकी उत्तम योगी कोणते ?

तरि सकलवीराधिराजु । तो सोमवंशु विजयध्यजु ।
बोलता जाला आत्मजु । पांडूनृपाचा ॥ २० ॥

देषभाष्यारूप जमिनींत अलंकाररूप सोण्याच्या खाणी निर्माण कर, आणि सर्वत्र आत्मनात्मविवेकरूपी वेलींची लागवड हाऊं दे.
'ब्रह्म सत्य जगन्मिथा' अशा प्रकारचे संवादरूपी फलांचे बहार असलेले सिद्धान्तांचे दाट व विस्तीर्ण बगीचे निरंतर तयार कर, पाखांडमताच्या दद्या व विंडवादरूपी आडवाटा नाहींशा कर आणि दुष्ट तर्करूपी हिंस्र श्यापदे तर तू नष्टच कर.
श्रीकृष्णगुणसंकीर्तनात मला सर्वत्र समर्थ कर.
श्रोत्यांना तर श्रवणसुखाच्या राज्यावर विराजमान कर.
या मराठी भाषेच्या नगरांत ब्रह्मविधेचा सुकाळ कर, आणि सर्वजण ब्रह्म ज्ञानाचीच देवाणगेवाण करतील असें या जगासाठीं घडूं दे.
हे श्रीगुरुरूपी माते, तूं आपल्या कृपारूप पदराचें मला पांगरूण घालशील, तर हें सर्व काहीं मी तत्काळ निर्माण करूं शकेन.
ही दास्याची विनवणी ऐकून गुरुंनों त्याच्याकडे कृपादृष्टीने पाहिलें व म्हणाले, हे बहु स्तुतिपर बोलणे बोलूं नकोस. गीतार्थास प्रारंभ कर.
अशा क्षणीं ज्ञानोद्यास सहजच आनंद झाला. म्हणाले, जी जी ! केवढा हा मजवार महाप्रसाद ! "आतां ग्रथांचे निरूपण करतों. तरी आपण लक्ष द्यावे."

एवम्, सतत, युक्ताः, ये, भक्ताः, त्याम्, पर्युपासते,
ये, च, अपि, अक्षरम्, अव्यक्तम्, तेषाम्, के योगवित्तमाः

तरी सर्व वीरांचा सार्वभौम राजा व चंद्रवंशाच्या विजयाचा
धज तो पांडूनृपाचा पुत्र येणेप्रमाणे बोलता झाला.

कृष्णातें ह्याणे अवधारिले । आपण विश्वरूप मज दाविले ।
तंव नवल ह्याणौनि भ्याले । चित्त माझे ॥ २१ ॥

आणि ये कृष्णमूर्तीची सये । ह्याणौनि सोये धरिली जिवे ।
तंव नको ह्याणौनि देवे । वारिले मातें ॥ २२ ॥

तरि व्यक्त आणि अव्यक्त । तूं चि एक निप्रांत ।
भक्ति पाविजे व्यक्त । अव्यक्त योगे ॥ २३ ॥

या दोनी चि जी वाटा । तूंते ठाकावेया वैकुंठा ।
व्यक्तअव्यक्ताचां दारघठां । रिगिजे येथ ॥ २४ ॥

पैं जे वानी इयेया तूकां । ते चि वेगळी वाला येका ।
ह्याणौनि येकदेशी व्यापका । पाडु नेदख्ये ॥ २५ ॥

अमृताचां सागरिं । जे लाभे सामर्थ्याची थोरी ।
ते चि दे अमृतलहरी । चुलिं घेतलेयां ॥ २६ ॥

हे किर माझां चित्ती । प्रतीति आर्थ जी निरुती ।
परी पूसणे योगपती । या चि लागि ॥ २७ ॥

जें देवा तूझीं नावेक । अंगिकारिले व्यापक ।
तें साच किं कवतिक । हैं जाणावेया ॥ २८ ॥

तरि तुजलागि सर्वम । तूं जेयांचे परम ।
भक्तिसि मनोधर्म । विकूनि घातले ॥ २९ ॥

इत्यदि सर्वेषां । जे भक्त तूंते हरी ।
बांधौनियां जिज्ञारीं । उपासिती ॥ ३० ॥

आणि प्रणवापैलीकडे । वैखरियि जें कानडे ।
काइसेया ही सांधडे । नव्हे जे वस्तु ॥ ३१ ॥

मग अर्जुन, श्रीकृष्णास्य महाला, ऐकले का देवा ! आपण मला विश्वरूप दाखविलेत, तेव्हा ते विश्वरूप अपूर्व महणून माझ्या चित्तास भीती उत्पन्न ह्याली; आणि तुमच्या या सगुण मूर्तीची संवय असल्यामुळे, माझ्या जीवाला हिचाच आधार घ्यावासा वाटलां; परंतु देवा, तुम्ही माझा निषेध केला.

पण व्यक्त आणि अव्यक्त हीं दोन्हीं तुझींच स्वरूपे आहेत. भक्तीने व्यक्त स्वरूपाचा लाभ घडतो, व योगाने तुझे अव्यक्त विश्वरूप प्राप्त होतें. हे वैकुंठा, व्यक्त व अव्यक्त अस्या जो तूं, त्या तुला प्राप्त करायच्या या दोन्हीं वाटा आहेत. या वाटांचे सगुण व निर्गुण हे उंबरठे आहेत.

सोने शंभर भार असो किंवा वालभर असो, त्या दोघांचा कस्य सारखाच असतो, महणून मर्यादित व व्यापक यांची ईश्वरत्वाच्या दृष्टीने योग्यता सारखीच आहे. अमृताच्या सागरात जें सामर्थ्य सांपडतें, तेंच सामर्थ्य त्याच्या एका लहरींतून निघालेल्या चूळभर अमृतांतरी असते.

तुझी व्यक्त व अव्यक्त हीं दोन्हीं स्वरूपे पूर्ण ब्रह्मस्वरूप आहेत, ही खरोखरी माझ्या मनाची निश्चित भावना आहे, पण विचारावेसे वाटते ते ह्यासाठी, हे श्रीकृष्णा, तुम्हीं जें क्षणभर व्यापक रूप धारण केले होते, तेंच तुमचे खरे स्वरूप, किंवा ती लीला आहे, हैं नीट समजून यावें, महणून विचारीत आहे.

तरी जे भक्त तुझ्या प्राप्तीकरितां कर्म करतात जे तुलाच परमगती समजतात, आणि ज्यांनी आपला सर्व मनोभाव भक्तीच्या अंकित केला, हे भगवंता ! या प्रमाणे तुझ्याठिकाणीं सर्वभाव सर्वप्रण करून, जे भक्त तुला आपल्या आंतःकरणांत दृढ धारण करून तुझी उपासना करतात; आणि जे तुमचे स्वरूप ३३कारापलीकडे असून व वैखरी नांवाच्या वाचेस जी अगम्य वस्तू कशाहिसारखी नाहीं,

ते अक्षर जी अव्यक्त । निर्देश देशरहित ।
योहंभावे उपासित । योगिये जे ॥ ३२ ॥

तेयां आणि जी भक्तां । येयां येरयेरां अनंता ।
कवणे योगे तत्त्वता । जाणीतला सांघै ॥ ३३ ॥

या किरीटिचिया बोला । तो विश्वव्यापकु संतोखला ।
द्वाणे प्रश्नु पैं भला । केला तुवां ॥ ३४ ॥

श्रीभगवानुवाच -

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
शङ्ख्या परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ २ ॥

श्रीभगवान म्हणाले - अर्जुना, माझ्या ठिकाणीं चित्त स्थिर करून नित्ययुक्त होऊन, अतिशय शङ्खेने युक्त असे जे माझी उपासना करतात, ते सर्वांत उत्कृष्ट योगी असें मी समजतो.

तरि अस्तागिरिचां उपकंठीं । रिगालेया रविविंबापाठीं ।
रश्मि जैये किरीटी । संचरति गा ॥ ३५ ॥

तैसे सर्वांदियेंसहित । मजमाझि सूनि चित्त ।
रातिदीनु न द्वाणत । उपासित जे ॥ ३६ ॥

परि टाकिलेयां हिं सागरु । जैसा मार्गील यावा अनिवारु ।
तिये गंगेचिया ऐसा पडिभरु । प्रेमभावां ॥ ३७ ॥

वरुषाकाळिं सरिता । जैसी चढों लागे पांडुसुता ।
तैसी दूणे वरि भजतां । शङ्खा दीसे ॥ ३८ ॥

येयापरि जे भक्त । आपणपैं मज देंत ।
ते मी योगयुक्त । परम मार्णी ॥ ३९ ॥

ये त्वक्षरमनिर्देशमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ ३ ॥

जे अविनाशी, निराकार, स्थलरहित व नामरहित आहे; आणि ज्याची ज्ञानी लोक "मी ते ब्रह्म आहे" अशा ध्यानाने उपासना करतात.
अशा ज्ञानयोग्यांत आणि त्या भक्तियोग्यांत खरोखर यागाचे वास्तविक ज्ञान कोण जाणतो, हे मला सांग हे अर्जुनाचे शब्द ऐकून भगवंतांना संतोष झाला, व म्हणाले, वाहवा ! प्रश्न कसा करावा हे खरोखरच तुला फार उत्तम कळते.

मयि, आवेश्य, मनः ये, माम्, नित्ययुक्ताः उपासते,
शङ्ख्या, परया, उपेताः, ते, मे, युक्ततमाः मताः

हे पहा सूर्य अस्ताचलाच्या अगदीं जवळ पोंचल्याघर हळूहळू दिसेनासा होतो, त्यावेळी त्याचे किरणही त्याच्यामागोमाग जातात.
अर्जुना ज्याप्रमाणे पावसाळ्यांत नदीचे पाणी रोज घाढते, त्याप्रमाणे माझे भजन करीत असताना ज्यांच्या ठिकाणी नित्य नवी शङ्खा दृष्टीस पडते.
ज्याप्रमाणे गंगा समुद्रास मिळाल्यानंतरही तिच्या मागून अनिवार लाटा येतच असतात, त्याप्रमाणे ज्याचा प्रेमभाव उचंबळत असतो;
त्याचप्रमाणे सर्व इंद्रियासकट माझ्या ठिकाणी चित्त ठेऊन, जे रात्र दिवसांची गणना विसरून माझी उपासना करतात,
या प्रमाणे जे भक्त आपणा स्वतळा माझे ठिकाणी वाहून घेतात, त्यांनाच मी श्रेष्ठ प्रतीचे योगयुक्त मानतो.

ये, तु, अक्षरम्, अनिर्देशम्, अव्यक्तम्, पर्युपासते
सर्वत्रगम्, अचिन्त्यम्, च, कूटस्थम्, अचलम् ध्रुवम्

परंतु जे सर्व इंद्रियांचे संयमन करून आणि सर्वाच्या ठायी समबुद्धी
ठेवून असे जे पुरुष सर्व इंद्रियाचें नियमन करून उपासना करतात.

आणि येर ते पांडवा । जे आरुढौनि सोहंभावा ।
झोंबति निरयवां । अक्षरांसि ॥ ४० ॥

जेथ मनाची नाखिं न लगे । तेथ बुद्धीची ही दीठि न रिगे ।
इंद्रिया किर जोंगे । होईल कायि ॥ ४१ ॥

परि ध्याना हि कुवाडे । द्वाणौनि येके ठांडे न संपडे ।
व्यक्तीसि माझिवडे । हाईल कायि ॥ ४२ ॥

जेया सर्वत्र सर्वपणे । सर्वि हिं काळिं अस्याणे ।
जें पाहूनि चिंतणे । हिंपुटी जाले ॥ ४३ ॥

जें होये ना नक्हे । जें नाहिं ना आहे ।
जें पाहुनु उपाये । उपजति ना ॥ ४४ ॥

जें चळे ना ढळे । सरे ना मैळे ।
तें आपुलेनि बळे । आंगघिले ॥ ४५ ॥

सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतेहिते रताः ॥ ४ ॥

इंद्रियसमुदायाचे संयमन करून, सर्वत्र सम बुद्धी ठेवणारे जे पुरुष अव्यक्त, सर्वव्यापी,
अचिंत्य कूटस्थ, व अचल व शाश्वत अशा नाशरहित ब्रह्माची उपासना करतात,

वैराग्यमहापावके । जाळूनि विषयांचिं कटके ।
आधपलिं तवके । इंद्रिये धरिलीं ॥ ४६ ॥

मग संयमाची धाटी । सूनु मुरुडिलिया लवटीं ।
कोंडियर्लीं कपाटीं । हृदयाचां ॥ ४७ ॥

आणि अर्जुना, दुसरे जे ज्ञानी भक्त आहेत, 'तेंब्रह्म मी आहें' अशी दृढ
भावना करून निराकार जे ब्रह्म, तें प्राप्त करून घेण्याची खटपट करतात.

ज्या अव्यक्त परब्रह्मवस्तूचे ठिकाणी मनाचा स्पर्श देखील होऊ शकत नाही आणि
बुद्धीची दृष्टी जेथें प्रवेश करीत नाहीं, तें इंद्रियांना कधीं तरी साध्य होईल काय ?

परंतु ध्यानासही गूढ असल्यामुळे ते ब्रह्म कोणत्याही एका ठिकाणी
नसते, किंवा तें कोणत्याही आकारामध्ये असू शकत नाहीं.

जी वस्तू सर्व ठिकाणीं, सर्व रूपानें व सर्व कालीं असते, ज्या स्वरूपाचे
ध्यान करण्याकरितां गेलें असतां, चिंतनशक्तीही चिंताक्रांत होऊन जाते;

जी वस्तू उत्पन्न होत नाहीं व नाशही पावत नाहीं, जें आहे नाहीं, आणि
नाहींही नाहीं असें असल्यामुळे, जिच्या प्राप्तीचे उपायच उत्पन्न होत नाहीत.

जें वळत नाहीं कीं ढळत नाहीं, जें संपत नाहीं व मळत नाहीं. असे
ते परब्रह्म तें ज्यांनी आपल्या आंगबळाने स्वाधीन करून घेतले आहे;

संनियम्य, इन्द्रियग्रामम्, सर्वत्र समबुद्धयः
ते, प्राप्नुवन्ति, माम्, एव, सर्वभूतहिते, रताः

ज्यांनीं वैराग्याच्या प्रखर आगींत विषयांची सैन्ये जाळून
जे आपली होरपळलेलीं इंद्रिये मोठ्या कष्टानें आंवरून धरलीं;
मग आत्मसंयमनाचे पाशाने बांधून प्रवृत्तीतून मागे वळवून त्यांना
संयमाचा अभ्यास लाघून हृदयाकडे मुरडवून हृदयाच्या पोकळीत कोंडले.

अपानिचिया कवाडा । लाउनि आसनमुद्रा सुहाडा ।
मूळवंधाचा हुडा । पानासिला ॥ ४८ ॥

आसेचे लाग तोडिले । धैर्याचे कडे झाडीले ।
निंद्रेचे शोधिले । काळवंखे पैं ॥ ४९ ॥

वज्राशीचां ज्याळीं । करुनु अपारां धातूंची होळी ।
व्याधिचां सीसाळीं । पूजिलीं यंत्रे ॥ ५० ॥

मग कुंडलणियेचा टेंभा । आधारीं करुनि उभा ।
तिया चोजविलिया प्रभा । निमथावेस्ती ॥ ५१ ॥

नवद्वाराचां चौकीं । बाणूनि संयतेचां आडवंकी ।
उघडिली खिडकी । ककारांतीची ॥ ५२ ॥

प्राणशक्तीचामुंडे । प्रहारुनि संकल्पमेंडे ।
मनोहैषाचेनि मुंडे । बळी दीन्हली ॥ ५३ ॥

मग चंद्रसूर्या बुद्धावणी । करुनि अनाहताची सुडावणी ।
सत्रावियेचें पाणी । जिंतलें घेगां ॥ ५४ ॥

मग मध्यमामध्यविवरे । तेणे कोरिचे दादरे ।
टाकिलें चवरे । ब्रह्मरंध्रिचे ॥ ५५ ॥

वरि मकारांत सोपान । तें सांडूनियां गहन ।
काखे थूनि गगन । भरले ब्रह्मी ॥ ५६ ॥

ऐसेनि जे समबुद्धी । गिळावेया सोहंसिद्धी ।
आंगवीति निरवधी । योगदुर्ग ॥ ५७ ॥

आपुलिया साटोवाटी । वेंति शून्य उठाउठी ।
ते ही मातें किरीटी । पावति गा ॥ ५८ ॥

अपानवायूच्या द्वाराला आसनाची बळखट मुद्रा लावून आसन
स्थिर केले घ अपानवायूची अधोमार्गे जाणारी गती अडवून धरली.
आशेचे संबंध तोडून टाकले, घावरटपणाचे कडे नाहीसे केले आणि
अज्ञान निंद्रेचा काळोख ज्यांनी निवळून साफ नाहींसा केला आहे;
वज्राशनाच्या योगाने पेटलेल्या अग्नीच्या ज्याळेत, शरीरातील सप्तधातूंची
होळीं करून व्याधींच्या मस्तकांनी प्राणायामरूपी तोफांचे पूजन केलें,
मग युक्तरण पावलेल्या कुंडलिनीची तेजस्वी दिवटी आश्रक्तकावर उभी
केली, घ त्याच्या योगाने ब्रह्मरंध्रापर्यंतचा मार्ग ज्यांनी प्रकाशित केला.
शरीराची जी नऊ द्वारे मन अंतर्मुख झाल्याने बंद होतात,
सुषुम्ना नाडीची दिंडीच काय ती ज्यामुळे उघडी राखली जाते;
प्राणशक्तिरूपी चामुंडा देवीला संकल्परूपी मेंडे कापून
मनोरूपी महिषासुराच्या मुंडीचा ज्यांनी बळी दिला आहे;
इडा घ पिंगला या नाड्यांचे एकीकरण करून घ अनाहतनादाला यपष्ट
करून, ज्यांनी सतराच्या पूर्णामृतकलेचे पाणी त्वरेने साधले आहे.
मग मध्यमेच्या म्हणजे सुषुम्ना नाडीच्या विवररूपी कोरींव
दादरानें घर चढून ज्यांनी अखेरचे ब्रह्मरंघ गांठले आहे.
त्याहीवर ओंकाराची तिसरी मन्त्रा जो मकार, त्या मकाररूपी जिन्याचा विकट शेवट
जे चढून जातात घ मूर्धिआकाशाला बगलेत मारून जे ब्रह्मांत विलीन झाले आहेत;
अशा प्रकारै समबुद्धी होऊन ज्यांनी ब्रह्मसाक्षात्कार तत्काळ
होण्यासाठीं योगरूपी अर्मर्याद किले स्वाधीन करून घेतले अहेत.
आणि ज्यांनी, आपल्या जीवभावाच्या मोबदल्यांत निराकार ब्रह्म
त्वारित प्राप्त करून घेतले, तेही अर्जुना, मलाच येऊन मिळतात.

वांचून योगाचेनि बळे । आधिक काहिं मिळे ।
ऐसे नाहिं आगळे । कष्ट चि तेया ॥ ५९ ॥

क्लेशोधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिरुद्धःखं देहवद्विरचाप्यते ॥ ५ ॥

अव्यक्त ब्रह्माच्या ठिकाणी ज्यांचे चित आसक्त आहे त्यांना प्रगती करणे अतिशय क्लेशादायक
आहे. त्या मार्गात प्रगती करणे हे देहधारी जीवांसाठी नेहमीच अतिशय दुष्कर असते.

जिहीं सकलभूतांचां हितिं । निरालंब अव्यक्तीं ।
पसरिलिया मती । भक्तीयीण ॥ ६० ॥

तेया महेद्रादिपदें । करीति वाटवंधे ।
रिद्विसिद्विसिं द्वृदें । पाडौनि ठांति ॥ ६१ ॥

कामक्रोधांचे विलग । उठावती अनेग ।
आणि शून्येसिं आंग । जूळांचे कि ॥ ६२ ॥

ताहाना ताहान चि पियावी । भूकैलेला भूक चि खावी ।
अहोरात्रि वाविं । मवावा वारा ॥ ६३ ॥

उनीदेयाचे पहुडणे । निरोधाचे वेळावणे ।
झाडेसिं साजणे । चालावे गा ॥ ६४ ॥

सीत वेढावे । उष्ण पांघुरावे ।
वृष्टीचेया अस्यावे । घराआंतु ॥ ६५ ॥

किंवहुना पांडवा । हा अग्निप्रवेशु नीच नवा ।
भातारेविण करावा । तो हा योगु ॥ ६६ ॥

स्वामिंचे काज । ना वापिके व्याज ।
परि यमेसिं जूळ । नीच नवे ॥ ६७ ॥

एरची योगचरणाच्या जोरावर विशेष काहीं लाभ होतो, अशांतला
मुळींच भाग नाहीं. उलट जास्त यातना मात्र सोसाच्या लागतात.

क्लेशः, अधिकतरः, तेषाम्, अव्यक्त, आसक्त, चेतसाम्,
अव्यक्ताः, हि, गतिः, दुखम्, देहवद्विभिः अवाप्यते

प्राणिमात्राला प्रिय, अनाश्रित व अव्यक्त असें जे ब्रह्म,
त्या ब्रह्माची प्राप्ति करून घेण्याची जे इच्छा करितात,

त्यास इंद्रपदांदि पदे वाटमारेपणा करतात, आणि ऋद्विसिद्वीच्या
जोड्या प्राप्त होऊन त्यांच्या परमार्थमार्गाच्या आड येतात.

कामक्रोधादि पुष्कल उपद्रव उत्पन्न होतात, आणि या सर्वा
बरोबर त्यांना शून्यब्रह्माच्या जोरावर झुंज करावयाची असते.

ताहान लागली, तर तहानच प्यायाची, भूक लागली असतां
भूकच खावी अहोरात्र आपल्या वावांनी वाच्याचे मोजमाप घ्यायचे.

जेंये जागणे हेच निजणे, इंद्रियनिग्रहातच इंद्रियाचे
सुख मानावे व झाडाबरोबर मित्रभावाने बोलणे;

किंवा वस्त्र अंगभोवती गुंडाळतात तशी थंडी गुंडाळावी,
उष्णताच पांघरायाची किंवा पावसाचेच घर करून त्यात रहावे.

अर्जुना, फार काय सांगावे ? हा योगमार्ग पती
नसताही क्षणोक्षणी नित्यनवा अग्निप्रवेश आहे.

या सती जाण्यांत पतीच्या शरिराचे निमित्यही नाहीं, किंवा माहेरच्या कुलाचाराचे
यात निमित्तही नाहीं, परंतु मृत्युबरोबर नित्य नवी लढाई करावी लागते.

ऐसे मृत्युहूनि तिख । कां घोटे जळतें विख ।
डोंगर गीळितां मुख । न फटे काई ॥ ६८ ॥

द्वौनैनि योगाचिया वाटा । जे निगले गा सुभटा ।
त्यांसि दुःखाचा वाटा । भागासि आला ॥ ६९ ॥

पाहे पां लोहाचे चणे । बोचरां पडती खाणे ।
तें पोट भरणे किं प्राणे । शुद्धि द्वौनो ॥ ७० ॥

द्वौनैनि समुद्र बाहीं । तरणे आथि केहीं ।
गगनामाजि पोईं । खोलिजत असे ॥ ७१ ॥

वळघलेयां थाठी । आंगि न भरतां काठी ।
सूर्याची पाउटी । होवये काइ गा ॥ ७२ ॥

यालगि पांगुळां हेचा । नव्हे चायूसिं पांडवा ।
तेवि देहवंता जीवां । अव्यक्ति गति ॥ ७३ ॥

ऐसा ही जळीं धिंवसा । बांधौनियां आकाशा ।
झोंबति तरि क्लेशा । पात्र होंती ॥ ७४ ॥

द्वौनैनि येर तेयांची वार्ता । परिसैं गा पार्था ।
जे कां भक्तिपंथा । वोटंगले ॥ ७५ ॥

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ ६ ॥

कर्म इंद्रिये सुखें । करीति कर्म अशें ।
जिये कां वर्णचिशें । भागासि आलीं ॥ ७६ ॥

या प्रमाणे योगाचे दुःख मृत्युहून तीक्ष्ण आहे. किंवा विषाचा घोट घेण्या सारखा आहे. डोंगर गिळतांना मुख फाटणार नाहीं काय ?

म्हणून या योगाच्या वाटेने ब्रह्माच्या प्राप्तीसाठीं
निघाले, त्यांच्या वांट्याला दुःखाचाच भाग आला.

अर्जुना, तू असें पहा, जेव्हां दंतहीनावर लोखुंडाचे चणे खायचा
प्रसंग येतो, तेव्हां त्याचे पोट भरेल कीं प्राण जातील घरे ?

म्हणून समुद्र केवळ बाहुंच्या बळावर तरून जाणे संभवेल
का ? किंवा गगनामध्ये पायीं प्रवास करतां येईल का ?

युद्धाच्या गर्दीत गेल्यावर अंगाला काठीचा घाव
न लागतां सूर्याची पायरी करून जातां येईल कय ?

म्हणून पांगला जसा चायूशीं रपर्धा करू शकत नाहीं, त्या
प्रमाणे शरीरधारी जीवांची निर्गुण ब्रह्माच्या ठिकाणीं गती नाही.

असे असूनही आकाशासारख्या शून्यस्वरूप निराकार परब्रह्माशीं
झोंबण्यास जे सिद्ध होतात, ते केवळ क्लेशच भोगण्यास पात्र ठरतात.

म्हणून अर्जुना, याहून दुसरे जे भक्तिमार्गाला
लागले अर्जुना, ते हें दुःख कर्थीही अनुभवीत नाहींत.

ये, तु, सर्वाणि, कर्माणि, मयि, संन्यस्य, मत्पराः
अनन्येन, एव, योगेन, माम्, ध्यायन्तः, उपासते

जे मत्पर होऊन, सर्व कर्म मला अर्पण करून, व माझे
ध्यान करून अनन्यभावानें माझी उपासना करतात.

आपल्या वर्णश्रमधर्मप्रमाणे जी कर्मे करावयाचीं,
तीं सगळीं जे साधक सुखानें करतात.

विधिते पाळीत । निषेधाते गाळीत ।
मज देउनि जाळीत । कर्मफले ॥ ७७ ॥

ऐसिया परिं पाहिं । अर्जुना माझां ठाईं ।
संन्यासून नाहिं । करित कर्म ॥ ७८ ॥

आणिक जें जें सर्व । काहिं एक मानसीक भाव ।
तेयां मींवाचूनि धाव । आनौती नाहिं ॥ ७९ ॥

ऐसे जे मत्पर । उपासिति निरंतर ।
ध्यानमीसे घर । माझें चि जाले ॥ ८० ॥

जेयाचिया आवडी । केलीं मासिं कुळवाडी ।
भोग मोक्ष बापुडी । त्यजिलिं कुळे ॥ ८१ ॥

ऐसे अनन्ययोगे । विकले जिवे आंगे ।
तेयां काइयेक सांगे । जें मीं करिं ॥ ८२ ॥

तेषामहं समुद्भृता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थं मव्यावेशितचेतसाम् ॥ ७ ॥

माझ्या ठायी मन स्थिर करून भक्तीमध्ये यंलग्न होतात त्या भक्तांचा
मी या मृत्युरूपी संसारसागरांतून त्यांचा तात्काळ उद्घार करणारा होतो.

किंबहुना धनुर्धरा । जो मातेचेया ये उदरा ।
तिये मातेचा संवसारा । केतुला पां ॥ ८३ ॥

तेहि मी तेयां । जैसे असति तैसेयां ।
कृत तें धनंजया । घेतला पाटां ॥ ८४ ॥

मांझेया आणि भक्तां । संवसारिची चिंता ।
काइ समर्थाची कांता । भूकेतें शोची ॥ ८५ ॥

शास्त्रोक्त मार्गाचे पालन, जी कर्म निषिद्ध, ती करायची
नाहींत, कर्मपासून होणारी फले जाळून टाकतात.
येणेप्रमाणे अर्जुना, कर्माचा माझे ठायीं
सन्यास करून त्यांची समस्ती करतात.
आणखी कायिक, वाचिक, मानसिक जीं जीं कर्म आणि भावना
असतात, त्या सर्वांची प्रवृत्ति माझ्याशिवाय दुसरीकडे नसते.
असे जे मत्परायण भक्त माझी निरंतर भक्ती करतात व जे माझें
ध्यान करतात, त्या ध्यानाच्या निमित्तानें जे माझें घर झाले आहेत;
ज्यांच्या आवडीने एका माझ्याशींच संपूर्ण व्यवहार केला
आणि विषय भोग व मोक्षपद हीं दुर्बल दरिद्री कुळे सोडून दिलीं;
याप्रमाणे अनन्यभावाने ज्यांनी आपला जीव, मन व शरीर मला
समर्पित केले, त्यांचे अमुक एक मी करतो, असे सांगावे तरी किती ?

तेषाम्, अहम्, समुद्भृता, मृत्यु, संसार, सागरात्,
भवामि, न, चिरात्, पार्थ, मयि, आवेशित, चेतसाम्

हे अर्जुना, किंबहुना जें लेकरूं आईच्या उदरीं
जन्म घेतों, ते आईचे किती आवडते असते घरे ?
त्या प्रमाणे माझें भक्त जसे असतील, तसेच मला प्रिय असतात,
व कलिकाळाचा पराभव करून मी त्यांस पदरांत घेतो.
भगवान म्हणतात, अर्जुना ! माझ्या भक्तांना संसाराची कधी चिंता नसते,
काय श्रीमंताच्या बायकोला कधीं कोरान्न मागण्याचा प्रसंग योईल काय ?

तसे ते माझे । कल्प ऐसे जाणिजे ।
काइसेनि हिं न लजे । तेयाचेनि मीं ॥ ८६ ॥

तेयां जन्ममृत्युचां लाटीं । झळबंली हे सृष्टी ।
देखौनियां पोटीं । ऐसे जाले ॥ ८७ ॥

तरि या सिंधूचेनि माजें । कवणासि धाकु नुपजे ।
येथ झाने माझे । भितिल हान ॥ ८८ ॥

ह्याणैनि गा पांडवा । मूर्त्तिचा मेलावा ।
करूनियां गावां । धांचतु आले ॥ ८९ ॥

सडे जे देखिले । ते ध्यानाचिये कासे लाविले ।
गृहीं घातले । क्रियांतरि ॥ ९० ॥

नामाचां सहस्रघेर्हीं । नावा इया अवधारि ।
सज्जूनि संवसारि । तारू जालां ॥ ९१ ॥

प्रेमाचिं पेरिं । बांधलं येकाचां पोटिं ।
मग नीणिले तटीं । सायुज्याचां ॥ ९२ ॥

परि भक्ताचेनि नावे । चतुष्पादादीक आघवे ।
वैकुंठिचिये राणिवे । योग्य केले ॥ ९३ ॥

ह्याणैनि गा भक्तां । नाहिं येकि ही चिंता ।
तेयांते समुद्रता । मीं सदा आथि ॥ ९४ ॥

आण जेधवां चि भक्तीं । दीधलिया मज मती ।
तेक्हां चि मज सूती । तेयाचां हितिं ॥ ९५ ॥

एयाकारणे तुवां । हा मंत्र धनंजया ।
कीजे जें येया । मार्गा भजिजे ॥ ९६ ॥

तसे ते माझे जणूं कुटुंबीय आहेत, असे निःशंकपणे समजावेस.
मला त्यांवे कोणतेही कर्म करायला कमीपणा घाटत नाही.
ही चरावर सृष्टीच जन्म व मृत्यू यांच्या भरतीआहोटीच्या लाटांवर
गटांगव्या खात असलेले पाहून, माझ्या मनात असा दयापूर्ण विचार आला,
भवसागराच्या उन्मत्तपणामुळे कोणा मनीं भय उपजणार नाहीं ? आणि भक्त
जर 'माझे' म्हणजे मी स्वीकारलेले असेल तरी तेही संसाराला भिणार.
म्हणून, अर्जुना ! त्यांचा सांभाळ करण्याकरितां मी राम
कृष्णादि अवतार घेऊन भक्तांच्या गांवाला धावत आले.
माझी हजारो नांवे, ह्याच कोणी नावा, त्या तयार करून
संयाररूप सागरांत मी त्यांना तारक झाले असे समज.
जे उपाधिराहित होते, त्यांना मीं माझे ध्यान करण्यास सांगितले
आणि जे गृहस्थाश्रमी आहेत त्यांना मी नामरूपी नावेवर बसविले.
बुडत असणाऱ्या भक्ताच्या पोटाखालीं प्रेमाची पेटी बांधली. त्यामुळे तो
तरला, अशा रीतीने त्या सर्व भक्तांना मी आत्मैक्याच्या तटाला आणून लाविले.
इतकेंच नक्हे, तर ज्यांनी ज्यांनी भक्ती केली, मग ते चतुष्पाद
का असेनात ? पण त्या सर्वास वैकुंठाच्या राज्यास योग्य केले.
म्हणून माझ्या भक्तांना कसलीही चिंता उत्पन्न होत नाहीं,
कारण मी त्यांच्या तारणाला निरंतर सिद्ध असतों.
आणि त्या क्षणीं भक्तांनी आपली चित्तवृत्ती मला अर्पण
केली, त्याच वेळेस ते आपल्या छंदात मला घालतात.
म्हणून धनंजया, तू या भक्तिमार्गाचाच अवलंब करावास
हा मंत्र मी तुला सांगतो तो तूं पाठ करून ठेवावास.

मयेव मन आधत्त्व मयि बुद्धिं निवेशय ।
निवसिष्यसि मयेव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥ ८ ॥

मयि, एव, मनः, आधत्त्व, मयि, बुद्धिम्, निवेशय,
निवसिष्यसि, मयि, एव, अतः, ऊर्ध्वम्, न, संशयः

आपले मन माझेच ठिकाणी स्थिर कर. आणि आपली बुद्धी माझ्या ठायी
युक्त कर. असे केलेंस, म्हणजे तू माझ्या ठिकाणीं निःसंशय निवास करशील.

तरि मन हैं येक । माझां स्वरूपीं वृत्तिक ।
करूनि घालीं आणिक । बुद्धी ही हे ॥ ९७ ॥

अरे अर्जुना, बुद्धीच्या निश्चयास्यह, तू आपले मन
फक्त माझ्या स्वरूपाच्या ठिकाणी दृढ लावून ठेव.

इयें दोन्हं सरिसिं । मजमाजि प्रेमेसिं ।
रिगालीं तरि पावसी । मातें चि तूं गा ॥ ९८ ॥

याप्रमाणे मन व बुद्धी प्रेमाने माझ्या स्वरूपांबरोबर एकत्र होऊन
माझ्या ठिकाणीं रममाण झालीं, तर तू मला येऊन मिळशील;

जरि मने बुद्धि इहिं । घर केले माझां ठाईं ।
तरि खांधै मग काई । तूंपण उरे ॥ ९९ ॥

कारण, मन व बद्धी यांनी माझ्याच ठिकाणीं वास्तव्य
केल्यावर, तुझ्यां व माझ्यांत दुजेपणा उरला का सांग बरे ?

द्वाणौनि दिवा पालवे । सर्वे चि तेज माल्हवे ।
मकां रविविंबास्यवे । प्रकाशु जाये ॥ १०० ॥

म्हणून पदराच्या घास्याने दिवा माल्हला असतां कीं जसें त्याचें
तेज जाते, किंवा सूर्यविं भावल्लिंघावरोबर प्रकाश नाहींसा होतो,

उचललेया प्राणासरिसिं । इंद्रिये निगति जेसीं ।
तैसा मनबुद्धीपासिं । अहंकार ये ॥ १०१ ॥

शरीरांतून प्राण निघाल्यावरोबर इंद्रिये जशीं त्याच्याबरोबर निघतात,
त्याप्रमाणे मन व बुद्धि जेथे जडतात तेथेच अहंकारही राहतो.

द्वाणौनि माझां स्वरूपीं । मनबुद्धि हे निक्षेपीं ।
एतुलेनि सर्वव्यापी । मी चि हांसि ॥ १०२ ॥

हणून, माझ्या स्वरूपाच्या ठिकाणीं मन व बुद्धी हीं दोन्ही
स्थिर कर. एवढ्यानेच सर्वव्यापी असा जो मी तोच तूं होशील.

येया बोला काहिं । अनारिसें नाहिं ।
आपुली आण पाहिं । वांतु असें ॥ १०३ ॥

अर्जुना, हैं जें मी बोललों, यांत काहीं अन्यथा नाहीं,
स्वतःची शपथ घालून मी निश्चयाने सांगत आहे.

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय ! ॥ ९ ॥

अथ, चित्तम्, समाधातुम्, न, शक्नोषि, मयि, स्थिरम्
अभ्यासयोगेनः, ततः, माम्, इच्छ, आप्तुम्, धनञ्जय

धनञ्जया, जर तू आपले चित्त माझ्या स्वरूपीं स्थिर करण्याला स्यमर्थ नसलास तर,
तर चित्त एकाग्र करण्याचा अभ्यास करून माझी प्राप्ती करून घेण्याची इच्छा कर.

अथवा हें चित् । मनबुद्धीसहित ।

माझां हातिं अचुंबित । न शकसि देवो ॥ १०४ ॥

तरि गा येतुके करी । यां आठां पाहारां भीतरी ।
एक निमिषभरी । देंतु जाये ॥ १०५ ॥

मग जें जें निमिष । देखैल माझें सुख ।
तेतुलाले आरोचक । विषइ येईल ॥ १०६ ॥

जैसा शरत्काळु निगे । आणि सरिता घोहटों लागे ।
तैसें काढैल वेगे । प्रपंचौनि ॥ १०७ ॥

मग पुनिवेहोनि जैसें । शशिबिंब दिहें दीसें ।
हारपत अंवसे । नाहिं चि होए ॥ १०८ ॥

तैसें भोगआंतूनि निगतां । चित् मजमाझि रिगतां ।
हळूहळू पांडुसुता । मी चि होंसि ॥ १०९ ॥

आगा अभ्यासयोगु द्याणिजे । तो हा येकु जाणिजे ।
येणे कांडियेक न निफजे । ऐसें नाहिं ॥ ११० ॥

येयाचेनि बळे । येकां गती अंतराळे ।
व्याघ्रसर्प प्रांजळे । केले एकी ॥ १११ ॥

विष किं आहारिं पडे । समुद्रीं मध्ये घाट जोडे ।
एकिं घाग्नद्वाथोडे । अभ्यासें केले ॥ ११२ ॥

द्वैणौनि अभ्यासासि काहिं । सर्वथा दुष्कर नाहिं ।
यालागि माझां ठांडे । अभ्यासें मीळ ॥ ११३ ॥

अभ्यासेऽप्यस्यमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १० ॥

अथवा, जर मन व बुद्धी यांसहित तूं आपले चित्
सर्वस्यां माझ्या स्वाधीन करणे जर तुला साधत नयेल,

तर तूं असें कर, दिवसाच्या आठ प्रहरांमध्ये एक घटकाभर
तरी आपले चित् मनोबुद्धीसह मला अर्पण करीत जा,

मग जितका घेल तुझ्या मनाला माझें सुख भोगावयास सांपडेल,
तितके क्षण तुझे चित् विषयांच्या ठिकाणी अरूची घेईल.

ज्या प्रमाणे शरद् ऋतूचा प्रवेश झाला असतां नद्यांचे पाणी
ओसरू लागते, त्याप्रमाणे तुझे चित् प्रपंचांतून वेगानें बाहेर पडेल.

असें झाले म्हणजे, जसें पौर्णिमेपासून चंद्राचे बिंब
कमी होत होत अमावस्येला अगदीं नाहींसे होतें.

याप्रमाणे चित् विषयसुखाच्या वासनेतून क्रमाने निघून, माझ्या
स्वरूपांत प्रवेश करील अर्जुना तसे तुझे चित् मत्स्वरूपी होऊन जाईल.

अरे, अभ्यास योग ज्याला म्हणतात तो हाच, असे समज.
यापासून प्राप्त होणार नाहीं अशी कोणतीही घस्तू नाहीं !

अभ्यासाच्या योगाने काही योगी आकाशान्तून गमन करू शकतात
व कित्येकांनी वाघ व साप यांसारखे दुष्ट प्राणी स्वाधीन करून घेतले.

अभ्यासाने विषही आहार होऊं शकते, तर कोणी समुद्रांत पायचालीने
जातात. कोणी अभ्यासाच्याच बळावर वेदविद्या पारंगत झाले आहेत.

म्हणून या अभ्यासाच्या साधनाला दुर्लभ असें काहींच
नाहीं, म्हणून अभ्यासाच्या योगानें तूं मला येऊन मीळ.

अभ्यासे, अपि, अस्यर्थः; असि, मत्कर्मपरमः; भव,
मदर्थम्, अपि, कर्माणि, कुर्वन्, सिद्धिम्, अवाप्स्यसि

अभ्यास करण्याचे देखील जर तुला सामर्थ्य नसेल, तर केवळ एका माझ्या प्राप्तीच्या
उद्देशानेच कर्म करीत जा. कारण माझ्याकरिता कर्म केल्याने तुला पूर्णसिद्धी प्राप्त होईल.

कां अभ्यासा ही लागि । नाहिं कसु तूळां आंगिं ।
तर आहासि जिया भंगी । तिया चि असे ॥ ११४ ॥

इंद्रिये न कोंडीं । भोग न तोडिं ।
अभिमानु न संडीं । स्वजातीचा ॥ ११५ ॥

कुळधर्मु चालिं । विधिनिषेधु पालिं ।
सुखे तुज सरळी । दीन्हली असे ॥ ११६ ॥

पण मने वाचा देहे । जैसा जो व्यापारु होए ।
तो मी करितु आहे । ऐसें न द्याण ॥ ११७ ॥

करणे कां न करणे । आघवे तो चि जाणे ।
विश्व चलिजत असे जेणे । ऐसें जाण ॥ ११८ ॥

उणेयापुरेयाचे काहि । उरो नेंदी आपुलं ठांडे ।
संजात चि करुनि घेऊ । जीवित हें ॥ ११९ ॥

माळिये जेउते नेले । तेउते निवांत चि गेले ।
तेया पाणियां ऐसें जाले । नांठवे हें ॥ १२० ॥

तें यहविं तहीं सुभटा । हें उजू कां अळांटा ।
या व्यर्थ खटपटा । करित आहे ॥ १२१ ॥

तरि प्रवृत्ति आणि निवृत्ति । यियें चोळिं नेंदों मती ।
अखंड चित्तवृत्ति । आठवों मी ॥ १२२ ॥

आणि जें जें कर्म निफजे । तें थोडे बहूत न द्याणजे ।
निवांत चि अप्रिजे । माझा ठांडे ॥ १२३ ॥

अथवा असा अभ्यास करण्याचेही सामर्थ्य तुझ्या अंगीं नसेल,
तर हलीं ज्या स्थितीत तूं आहेय, त्या स्थितींत रहा.
इंद्रियांचा निग्रह करूं नकोस; विषयभोगाचा त्यागही करूं
नकोस आणि आपल्या जातीचा अभिमान सोडू नकोस;
कुलप्रंपरागत धर्माचे आचरण कर. विधिनिषेधांचे पालन कर.
अशा प्रकारे वागण्याची तुला सरळ मोकळीक दिली आहे.
पण काया, वाचा आणि मनाने जे व्यापार
करशील, ते तू स्वतः करतोस असे समजू नकोस.
ज्या परमेश्वराच्या सत्तेने हें विश्व चालले आहे,
कोणतेही कर्म करणे किंवा नकरणे हे यर्व तोच जाणतो.
कर्मात काहीं न्यून अथवा पूर्ण झाले, तरी मनात वैषम्य वाटून
घेऊ नकोस, घ आपले जीवित आपल्या स्वरूपांपी करून घे.
ज्याप्रमाणे, माळी नेईल तिकडे पाणी हे निवातपणे जाते,
तसे तुझे जीवित निरभिमान होऊन कर्म करणारे होऊं दे.
बाकी अर्जुना, वाट सरळ आहे किंवा वाकडी आहे,
याची वाटाधाट रथ केळांतरी करतो काय ?
म्हणून कोणतेही कर्म करण्याची प्रवृत्ती अथवा न करण्याची निवृत्ती, हीं ओळीं
आपल्यां चित्तावर लादू नकोस; चित्तामध्ये अखंड मांडें स्मरण असूं दे.
आणि जें जें कर्म घडेल, तें थोडे किंवा पुष्कळ
आहे असे न म्हणतां, शांतपणे मला अर्पण कर,

ऐसिया मद्दावना । तनूत्यागि अर्जुना ।
तूं सायुज्यसिद्धयदना । त्रिशुद्धी एंसी ॥ १२४ ॥

अथेतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ ११ ॥

नातरि हें इं तुज । नेंदवे कर्म सहज ।
तहीं गा तूं मज भज । पांडुसुता ॥ १२५ ॥

बुद्धीचिये पाठि पोटि । कर्मा आदिसेवटी ।
मातें घांधलें किरीटी । दुआड जरि ॥ १२६ ॥

तरि हें हि असो । सांडी माझा अतिसो ।
परि संयतिसीं वसो । बुद्धिभागीं ॥ १२७ ॥

आगा वृक्षा कां वळी । लोटाति फलें पीकलीं ।
तैसिं सांडिं निफनलिं । कर्म सिद्धें ॥ १२८ ॥

परि मातें मनि धरावें । कां मजउद्दशें करावें ।
हें काहीं चि नोको आघवें । जावों दे शून्य ॥ १२९ ॥

खडकिं जैसें घरिष्टलें । कां अग्नीमाजि पेरिलें ।
कर्म मानीं देखिलें । स्वप्न जैसें ॥ १३० ॥

आगा आत्मजेचां विखिं । जैसा जीउ निराभिलाषी ।
तैसा कर्मि अशेषिं । निष्कामु होये ॥ १३१ ॥

वन्हिची ज्याला जैसी । वायां जाये आकासिं ।
क्रिया जिरों दे तैसी । शून्यामाजि ॥ १३२ ॥

हे अर्जुना ! याप्रमाणे माझी भावना करून कर्म करीत राहिले
अस्तां, शरीर त्यागनंतर तूं माझ्या सायुज्यसदनास पावता होशील,

अथ, एतत्, अपि, अशक्तः, असि, कर्तुम्, मत्योगम् आश्रितः;
सर्वकर्म, फल, त्यागम्, ततः, कुरु, यतात्मवान्

जर तू भक्तियोगाच्या विधिविधानांचे पालन करण्यात जर अस्यमर्थ
अस्यलास, तर मनाचा निग्रह करून सर्व कर्माच्या फलांचा त्याग कर.

किंवा हे पंडुकुमारा, हें कर्मही मांझे ठायीं समर्पित करणे
तुझ्याच्यानें होत नसेल, तर मग आम्ही सांगू. तसें कर.

कर्म करण्याला उद्युक्त करणारी जी बद्धी तिच्या मागें व पुढे, व कर्माच्या आरंभी
व शेवटीं, हे अर्जुना, माझी आठवण करणे जर तुला कठीण वाटत अस्येल,
तर माझी वरचेवर आठवण करणे हेंही एका बाजूस राहू दे; परंतु
तूं आपल्या बद्धीचा विनियोग इंद्रियांचा व मनाचा निग्रह करण्यांत कर;
वृक्षघेलींना फले आली तर ती पिकताच ते वृक्ष किंवा घेली ती
टाकतात, त्याच प्रमाणे सिद्धीस घेलेलीं कर्म फलशा न धरतां टाकून दे,
पण तीं करीत असतां मनीं माझें स्मरण करावें, अथवा मला अर्पण करण्याच्या हेतुनें
कर्म करावें. ही भावनासुद्धां नको; ! अघां तो व्यवहार शून्यामध्ये समर्पित होऊं दे.

खडकावर पडलेला पाऊस अथवा अग्नीत पेरलेली बीं रुजत नाही. अथवा
पाहिलेलें स्वप्न, हें जये व्यर्थ अस्यतें, त्या प्रमाणे सर्व कर्मे व्यर्थ मान.

अरे अर्जुना, आपल्या मुलीविषयीं जसा आपला जीव वासनाशून्य
असतो, त्याप्रमाणे संपूर्ण कर्माचे ठिकाणीं तूं फलेच्छारहित हो.

ज्याप्रमाणे अग्नीची ज्याला व्यर्थच आकाशांत जाते,
तशी तुझीं सर्व कर्मे शून्यामध्ये गडप होऊं देत.

अर्जुना हा फलत्यागु । आवडे कीर आसलगु ।
परि योगमाजि योगु । धूरेचा हा ॥ १३३ ॥

येणे फलत्यागे सांडे । तें तें कर्म न विरुद्धे ।
येके चि वेळे झाडे । वांझे जैसिं ॥ १३४ ॥

तैसें येणे शरिरे । शरीरा येणे सरे ।
किंबहुना येरिझारे । चिरा पडे ॥ १३५ ॥

पै अभ्यासाची पाउटी । करुनि टाकिजे किरीटि ।
ज्ञाने येइजे भेटी । ध्यानाचिये ॥ १३६ ॥

मन ध्यानेसिं खेंवे । देंति आघवे चि भाव ।
तेथवां कर्मजात सर्वे । दूरि ठाके ॥ १३७ ॥

कर्म जेथ दुरावे । तेथ फलत्यागु संभवे ।
त्यागातव आंगवे । शांति सकळा ॥ १३८ ॥

द्याणौनि यावेया शांती । हा चि ऋमु गा सुभद्रापती ।
अभ्यासू चि प्रस्तुतिं । कारण येथ ॥ १३९ ॥

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ञानाङ्ग्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥ १२ ॥

अभ्यासाहून गहन । पार्था मग ज्ञान ।
ज्ञानापासूनि ध्यान । विशेषिजे ॥ १४० ॥

मग कर्मफलत्यागु । तो ध्यानापासौनि चांगु ।
त्यागातव भोगु । शांतिसुखाचा ॥ १४१ ॥

अर्जुना ! हा फलत्याग अत्यंत सोपा दिसतो
खरा, पण यर्व योगांत हा श्रेष्ठ योग आहे.

जसे वेळूचे झाड एकदा प्रसवले कीं पुन्हा तें प्रसवत नाही याप्रमाणे कर्म
करून त्यांचा फलत्याग केला असता त्या कर्मास पुन्हा अंकुर फुटत नाहीत.

तसें त्या फलत्यागामुळे सांप्रतच्या शरीराने शरीराला येणे संपतें. इतकेच नव्हे,
तर, जन्ममरणाचा फेरा अजिबात बंद होतो. त्यावर शिळा बसविली जाते.

अर्जुना, अभ्यासाच्या योगाने ज्ञान प्राप्त होते व
ज्ञान व ज्ञानाच्या योगाने ध्यानाच्या भेटीस यावें.

मग सर्व भाव ध्यानाला आलिंगन देतात म्हणजे ध्यानांत
गढून जातात. आणि जीवाचा संपूर्ण कर्माशीं संबंध तुटतो.

अशा रीतीने कर्म दूर झाले, कीं फलाची इच्छा नाहीशी
होते, आणि अशा त्या त्यागामुळे पूर्ण शांती हस्तगत होते.

म्हणून, हे सुभद्रापते, शांती प्राप्त होण्याकरितां हाच काय तो
क्रम आहे; म्हणून आतां अभ्यासाचा अंगीकार करावा हेच योग्य.

श्रेयः, हि, ज्ञानम्, अभ्यासात्, ज्ञानात्, ध्यानम्, विशिष्यते,
ध्यानात्, कर्मफलत्यागः, त्यागात, शान्तिः, अनन्तरम्

अभ्यासाहून ज्ञान श्रेष्ठ आहे; ज्ञानाहून ध्यान श्रेष्ठ आहे, व अभ्यासाहून
कर्म फलत्याग श्रेष्ठ आहे, कर्मफलत्यागानंतर शांती प्राप्त होते.

पार्था, अभ्यासापेक्षां ज्ञान कठीण या ज्ञाना
पेक्षा ध्यानाची योग्यता अधिक आहे.

नंतर कर्माच्या फलांची इच्छा सोडणे हें ध्यानापेक्षांही उत्तम आहे;
आणि कर्मफल त्यागापेक्षां शांतिसुखाचा भोग चांगला आहे.

ऐसिया एया घाटा । इहिं चि पेणा सुभटा ।
शांतिचा माजिवटा । टाकिला जेणे ॥ १४२ ॥

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १३ ॥

जो सर्वभूतांचां ठांडे । द्रेषातें नेणे काहिं ।
आप परु नाहिं । चैतन्या जैसा ॥ १४३ ॥

उत्तमातें धरिजे । अधमातें अक्षेरिजे ।
हें काहिं चि नेणिजे । वसुधा जेवि ॥ १४४ ॥

रायाचें देह चाळू । रंकातें परउतें गाळू ।
हें नेणे चि कृपाळू । प्राणु पैं गा ॥ १४५ ॥

गाइची तृषा हरु । व्याघ्रा विष होउनि मारु ।
हें नेणे चि करु । तोय जैसे ॥ १४६ ॥

घरिचिया उजियेड करावा । पारखेया आंधारु होआवा ।
हें न त्वाणे चि पांडवा । दीपु जैसा ॥ १४७ ॥

ऐसी सर्वभूतमात्रिं । येकपणाची मैत्री ।
कृपेची धात्री । आपण जो ॥ १४८ ॥

आणि मी हे भाष नेणे । माझे काहीं चि न त्वाणे ।
सुख दुःख जाणणे । नाहिं जेया ॥ १४९ ॥

तेविं चि क्षमेलागि । पृथ्वीचा पचाडु आंगि ।
संतोषा उत्संगि । घर दीन्हले ॥ १५० ॥

अशी या मार्गातील चढती परंपरा आहे; आणि पार्था, या घाटांनी
मुक्काम करीत जो अंतरंगातील प्रगाढ शांतीचा ठाव गाठतां येतो.

अद्वेष्टा, सर्वभूतानाम्, मैत्रः, करुणः, एव, च,
निर्ममः, निरहंकारः, समदुःखसुखः, क्षमी

जो कोणाचाही द्रेष करीत नाहीं, जो सर्व भूतांचा मित्र, जो दयाळू,
जो ममत्वशून्य, सुख व दःख समान मानणारा, जो क्षमावान् आहे.

चैतन्याच्या ठायीं जसा आपपरभाव नाही, तसेच त्याच्या
मनांत भूतमात्राचिषियां द्रेष म्हणून मुळींच वसत नाही.
उत्तमाचा स्वीकार करावा, आणि नीच म्हणून त्याग करावा
अस्या विचार ज्या प्रमाणे पृथ्वी मुळींच जाणत नाहीं;
किंवा राजाच्या देहाचें चलनवलन करू व दरिद्री पुरुषाचा
देह टाकून द्यावा असें जसें प्राणवायू कर्धीं म्हणत नाही,
गायीची तहान भागवूं पण व्याघ्राचा मात्र विष होउन
प्राण घेऊ, ही करणी जशी पाण्याला ठाऊक असत नाहीं,
अगा पांडवा, दीवा जसा सर्वाना प्रकाश देतो, जे घरचे, त्यांसाठीं उजेड
करावा आणि परक्यांना अंधार पाडावा; असें कर्धींही मनांत आणीत नाहीं;
तशी मनीं एकत्व भाव असल्यामुळे जो सर्व प्राणिमात्राला एकरूप
समजून त्यांच्याशीं मैत्री करतो आणि जो कृपेची जन्मभूमी असतो.
आणि हें माझे, हें तुझे हा भावच ज्याच्या मनांत
उद्घवत नाहीं, व ज्याला सुखदुःखांची जाणीव नसते;
त्याचप्रमाणे, क्षमेविषयीं ज्याची पृथ्वीसारखी योग्यता आहे,
व जो संतोषाला निरंतर आपल्या मांडीवर नांदवितो;

संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मर्यपूर्णमनोबुद्धिर्यो मदक्तः स मे प्रियः ॥ १४ ॥

संतुष्टः, सततम्, योगी, यतात्मा, दृढनिश्चयः,
मयि, अर्पित, मन, बुद्धिः, यः, मद्भवतः, सः, मे, प्रियः

जो सर्वदा संतुष्ट आहे, जो स्थिरचित्त आहे, माझ्या ठिकाणी ज्याचें मन दृढ आहे असा, आणि ज्यानें
आपले मन व बुद्धी मला अर्पण केलीं आहेत, असा माझा भक्त ज्ञाला आहे, तोच मला प्रिय आहे.

घरिषायेंवीण सागरु । जळे जैसा निर्भरु ।
तैसा निरउपचारु । संतोषिया जो ॥ १५१ ॥

वाउनि आपुली आण । धरी अंतष्करण ।
निश्चया साचपण । जेयाचेनि ॥ १५२ ॥

जीउ परमात्मा दोन्ही । वैसोनि एका आसनिं ।
जेयाचां हृदयभुनी । विराजति ॥ १५३ ॥

ऐसा योगसमृद्धि । होउनि जो निरवधी ।
अर्पित मनोबुद्धि । माझां ठांड ॥ १५४ ॥

आंतु बाहिरि योगु । निर्वाळिला चांगु ।
माझा अनुरागु । सप्रेमु जेया ॥ १५५ ॥

अर्जुना तो चि भक्तु । तो चि योगी मुक्तु ।
तो वल्लभा मी कांतु । एसा पटियें ॥ १५६ ॥

हें नां तो आवडे । जीवाचेनि पाडें ।
हें इं येथ थोडें । रूप करणें ॥ १५७ ॥

पटियेंतेयाची काहाणी । हें भूलीची भारणी ।
येथौनि घोलणी । बोलावती ॥ १५८ ॥

द्याणौनि गा आहां । वेगिं आली उपमा ।
यहविं काइ प्रेमा । उपमा असे ॥ १५९ ॥

ज्याप्रमाणे वर्षाकृतुवांचून देखील समुद्र पूर्ण पाण्याने भरला असतो,
तसा जो बाह्य उपचाराशिवाय संतोषानें नेहमी पूर्ण भरलेला असतो;

जो आपल्या अंतःकरणाला प्रतिज्ञेनें स्वाधीन
ठेवतो ज्याच्यामुळे निश्चयाला खरेपणा लाभतों,

ज्याच्या हृदयामध्ये जीव परमात्मा हे दोघेही
ऐक्यरूपी आसनावर बसून शोभत आहेत;

असा ऐक्यरूपी ऐश्वर्यानें संपन्न होऊन जो माझ्या संगुण
स्वरूपाचे ठिकाणी आपली मनोबुद्धि अर्पण करितो.

तो अंतःकरणाने मदूप व बाह्य आचरणातही प्राणायामादि साधनांनी
चांगला शुद्ध ज्ञाला असून ज्याच्या मर्नी मजविषयीं सप्रेम अनुरक्त आहे.

अर्जुना, तोच भक्त, तोच योगी, तोच मुक्त, समजावा. जणूं
तो माझी कान्ता आणि मी वल्लभ, इतका मला आवडतो.

इतकेंच नक्के, तर, "तो मला प्राणासारखा प्रिय असतो" पण हीही
उपमा, त्याचावर असलेले माझें प्रेम वर्णन करण्यास कमीच पडते.

प्रेमल भक्तांची कथा म्हणजे चित्ताला भूल पाडणारीच होय, ते शब्दा
पलीकडील आहे, तरीपण तुझें माझ्याचरील प्रेमच मला बोलायला लाघते.

आणि म्हणूनच आम्ही सहजच अशी उपमा देऊ गेलो; परंतु
यां निःसीम प्रेमाचें वास्तविक वर्णन करणें शक्यच नाहीं.

आतां असो हें किरिटि । प्रियाचिया गोठी ।
दूणा थांउ ऊठी । आवडि गा ॥ १६० ॥

तेया ही वरि विपायें । प्रेमल संवादियें होये ।
तरि तिये गोडिये काय आहे । कांटालें गा ॥ १६१ ॥

द्वाणौनि गा पार्था । तूं चि प्रियु आणि श्रोता ।
वरि प्रियाची चार्ता । प्रसंगे आली ॥ १६२ ॥

तरि आतां बोलें । भलेया सुखा मीनलें ।
ऐसे द्वाणौनि डोलें । लागले देऊँ ॥ १६३ ॥

मग द्वाणे जाण । तेयाचे लक्षण ।
जेया मीं अंतष्करण । वैयो घालीं ॥ १६४ ॥

यस्मान्नोद्धिजते लोको लोकान्नोद्धिजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्भैर्गैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५ ॥

तरि सिंधूचेनि माजें । जळचरां भय नुपजे ।
आणि जळचरिं न बुजे । समुद्र जैसा ॥ १६५ ॥

तेवि उन्मत्ते जगें । जेयासि खंति न लगे ।
आणि जेयाचेनि आंगे । न सिणे लोकु ॥ १६६ ॥

किंबहुना पांडवा । शरीर जैसें अवयवां ।
तैसा नुभगे जीवा । जीवपणे जो ॥ १६७ ॥

हें जग चि देह जालें । द्वाणौनि प्रियाप्रिय गेलें ।
हर्षामर्ष ठेले । दूरि जेया ॥ १६८ ॥

पण अर्जुना, आतां हें पुरे झालें, कारण, आवडत्या
भक्तांच्या गोष्टी सांगण्यांत प्रेमाला दुप्पट बळ लाभते.
तशांत जर कदाचित् श्रोताही प्रेमल मिळाला, तर मग
त्या प्रेमगोडीची कशाशीं तुलना करतां येईल काय ?
म्हणून अर्जुना, तुला सांगतो, कीं तो भक्त आणि तो प्रेमल श्रोता तूंच आहेस;
आणि भक्ताची लक्षणे सांगण्याची सुसंधी तुझ्या प्रश्नाने मला मिळाली आहे.
म्हणून आतां मी बोलतोंच. या सुखाची व माझी भेट घडली
हे किती चांगले झाले, इतके बोलून देव प्रेमानंदाने डोलूं लागले.
मग श्रीकृष्ण म्हणाले, ज्या भक्ताला मी आपल्या हृदयांत
साठवून ठेवतों; त्या प्रेमल भक्ताचे लक्षण ऐक व समजून घे.

यस्मात्, न, उद्धिजते, लोकः, लोकात्, न, उद्धिजते, च, यः,
हर्ष, अर्पण भय, उद्भैर्गः, मुक्तः, यः, सः, व, मे, प्रियः

ज्याच्यापास्यून लोकाना उद्भेद होत नाही; व लोकापास्यून ज्याला क्षोभ उत्पन्न होत
नाही; जो हर्ष, क्रोध, भय आणि उद्भेद यांपास्यून सुटला आहे, तोच मला प्रिय आहे.

ज्याप्रमाणे समुद्राच्या खवलण्याचे जलचरांना भय
घाटत नाहीं, आणि जलचरांना समुद्र कंटाळत नाहीं.

ज्या प्रमाणे उन्मत्त जगाच्या योगाने ज्याला खेद होत नाहीं;
आणि ज्याच्यापास्यून जगालाही कर्धीं शीण होत नाहीं.

फार काय सांगावे ? शरीर ज्याप्रमाणे अवयवांना कंटाळत नाहीं,
तस्या तो जीवमात्राशी जीवभावाने एकच असत्यामुळे उद्भेद पावत नाही,
जग म्हणजे आपलाच देह झाल्यामुळे प्रिय आणि अप्रिय हे भय
निघाले. म्हणून त्याची आवड-निवड, हर्ष-क्रोध हे संपूर्ण नाहीसे झाले.

ऐसा जो द्रुंद्मुक्तु । भयोद्गरहितु ।
एया ही चरि भक्तु । माझां ठांडे ॥ १६९ ॥

तरि तेयाचा गा मज मोहो । काय सांघों तो पढियो ।
हें अस्यो जीवें जीवो । माझेनि तो ॥ १७० ॥

जो निजानंदे धाला । परिणामां आयुष्य आला ।
पूर्णते जाला । चल्लभु तो ॥ १७१ ॥

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १६ ॥

निरपेक्ष, शुद्ध, तत्त्वार्थीचा देखणा, उदासीन संसारव्ययेपासून मुक्त, निर्भय व फलाच्या
इच्छनें कोणतेही कर्म न करणारा, अस्या जो माझा भक्त असतो, तो मला प्रिय आहे.

जेयाचां ठांडे पांडवा । अपेक्षे नाहिं रिगावा ।
सुखासि चढावा । जेयाचें अस्यां ॥ १७२ ॥

गंगा शुचि होये । पाप ताप जाये ।
परि तेथ आहे । बुडणे येक ॥ १७३ ॥

मोक्ष देउनि उदार । कायी होये किर यथर ।
परि वेचावें लागे शरीर । तिये गाविं ॥ १७४ ॥

हिमवंति दोष जाये । परि तेथ जीविताची हाणि होए ।
तैस्ये युचित नक्ते । सज्जनाचें ॥ १७५ ॥

खोलिये पारु नेणिजे । तस्मीं संतीं न बुडिजे ।
रोकडेया आणि लाहिजे । मोक्षु फुका ॥ १७६ ॥

संतांचेनि आंगलगें । पापातें जिणणे गंगे ।
तेयांचें मी सांगे । श्रुचित्य कैसे ॥ १७७ ॥

अशा प्रकारे द्रुंद्मुक्तीच्या कचाटयांतून सुटल्यामुळे भय आणि उद्ग
हे नाहीसे झालेला, शिवाय माझ्या ठिकाणीं अनन्य असलेला,
तर त्याची मला फार आघड असते; त्या मोहक आवडीचें काय
वर्णन करू ? इतकेच नक्ते, तर तो माझ्या प्राणाचा प्राण आहे.
जो आत्मानंदाने तृप्त झाला आहे, जो सर्व गर्तीचा शेघट जें ब्रह्म,
तेंच मूर्तिमंत जगला, असा जो पूर्ण ब्रह्मस्थितीचा पती झाला.

अनपेक्षः, शुचिः, दक्ष, उदासीनः, गतव्यथः,
सर्वारम्भ, परित्यागी, यः, मद्भक्तः, सः, मे, प्रियः

अर्जुना, ज्याच्या ठिकाणीं वासनेला प्रवेशाच मिळत नाहीं, आणि
ज्याच्या जगण्याने त्याच्या आंतील आत्मसुखाचा उत्कर्षच होत राहतो.
गंगा अत्यंत पवित्र आहे आणि तिच्या स्नानाने पाप आणि ताप
दोन्ही नाश पावतात, परंतु तिच्यात बुडण्याची भीती असते.
काशी क्षेत्र मोक्षप्राप्ती करून देण्यास प्रख्यात आहे;
परंतु त्या क्षत्रामध्ये मुमुक्षूचें शरीर पडावें लागते.
हिमालय पर्वतावर गेले असतां दोषांचें क्षालन होतें, पण या पापक्षालनांत जीविताच्या
हानीचे भय. पण सज्जनांच्या अंगीं जो पवित्रपणा आहे, तो अशाप्रकारचा नक्ते.
गंगेप्रमाणेच साधूच्या खोलीचा अंत लक्षात येत नाहीं, पण भक्त तेथे
बुडत नाही व त्याची प्राणहानी न होतां त्याला अविच्छिन्न मोक्ष प्राप्त होतो.
ज्या संतांच्या समागमाने गंगेचेही पातक नाहींसे होतें, त्या
संतांच्या संगाने जो पवित्रपणा येतो तो किती अगाध म्हणावा !

ह्याणुनु असो जो ऐसा । श्रुचित्यें तीर्था कुवांसा ।
जेणे लंघविलें दिशा । मनोमळ ॥ १७८ ॥

आंतु बाहिरि चोखाळू । सूर्यु जैसा निर्मळु ।
आणि तत्वार्थीचा पायलू । देखणा जो ॥ १७९ ॥

व्यापक आणि उदास । जैसें हें आकाश ।
तैसें जेयाचें मानस । सर्वगत ॥ १८० ॥

जो संवयारव्यथा फीटला । निराख्यें निवडला ।
फांसाहूनि सूटला । विहंगु जैसा ॥ १८१ ॥

तैसा संततु स्वमुखे । कक्षणीच टवंच नेदखे ।
नेणिजे गतायुष्ये । लज्जा जैसी ॥ १८२ ॥

आणि कर्मरंभालागि । जेया अहंकृति नाहिं आंगिं ।
जैसा निरंधनि विण आगी । विझाणे चि उरे ॥ १८३ ॥

तैसा उपशमू चि भागा । जेयासि आला पैं गा ।
जो मोक्षाचिया आंगा । लिहिला जैसा ॥ १८४ ॥

अर्जुना हा ठावोवेहीं । सोहंभावसरोवरि ।
द्वैताचां पडली तीरीं । उतरो सरला ॥ १८५ ॥

किं भक्तिसुखालागि । आपण चि जाला दों भार्गीं ।
चांटनियां आंगीं । सेवकै बाणी ॥ १८६ ॥

येरा नाव मीं ठेवी । मज भजतेया घोज बरवी ।
न भजतेया दावी । योगिया जो ॥ १८७ ॥

तेया आद्वां वेसन । आमचें तो निधान ।
किंबहुना समाधान । तो मिळे तैं ॥ १८८ ॥

म्हणून आतां हें वर्णन पुरें. जो पावित्र्याचे बाबतीत तीर्थाना आश्रयरूप असतो, ज्याने आपल्या मनाचे दोष दिशांच्या पलीकडे पलऱ्यून लावले.

जो आंतबाहेर सूर्यासारखा निर्मळ आहे; पायाळू मनुष्याला ज्याप्रमाणे दिव्य इष्टी असते, आणि जो ब्रह्मरूपी धन पाहणारा पायाळू आहे.

ज्याप्रमाणे आकाश सर्वत्र व्यापक असून सर्वापायून अलिप्त असते, त्याप्रमाणेच ज्याचें मन नेहमीं सर्वत्र व्यापक व उदास असते;

ज्याप्रमाणे पारथ्याचे हातून पक्षी सुटून गेल्यावर तो निर्भय होतो, त्याप्रमाणे जो संसारतापांतून निसटून विरक्तीत दंग झाला आहे;

ज्याप्रमाणे मेलेल्या पुरुषाला मुळीच लज्जा नसते, नाहीं, तसा जो नेहमीं सुखी असून त्याला चांगलें व वाईट यांची बिलकूल पर्वा नसते.

आणि कर्माचा आरंभ करण्याकरितां लागणारा अहंकार ज्याच्या ठिकाणी नसतो. ज्या प्रमाणे काष्ठरहित अग्नी विझून जातो.

ज्या प्रमाणे ज्याच्या घांट्याला शांती आली व नाव मोक्षाच्या पटावर लिहिलेले असते.

अर्जुना अशा प्रकारे आत्मस्वरूपानें ओतप्रोत भरलेला पुरुष अद्वैताच्या पैलतीरावर पोचल्यासारखाच होतो.

अथवा मुक्तिसुखाचा अनुभव भोगण्यास मिळावा म्हणून जो आपणच द्विधा होतो, आणि सेवकत्व, दास्य, हेच आपले आहे असे म्हणतो.

दुसऱ्या भागाला जो 'मी' म्हणजे' देव' हें नांव देतो, आणि अद्वैतीं भजन संभवत नाहीं, अशा लोकांना, जो योगी भजनाची चांगली पढत दाखवितो,

अशा भक्ताचा आमांला मोठा छंद आहे; तो आमच्या ध्यानाचा विषय ! तो भेटला म्हणजेच मलां समाधान घाटते,

तेयालांगि रूपा येणे । तेयाचेनि एथ अस्येणे ।
तेया लोण कीजे प्राणे । ऐसा पढियें ॥ १८९ ॥

यो न हृष्टति न द्रेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १९ ॥

जो आत्मलाभासारिखें । गोमटे काहिं चि नेदखे ।
आणि भोगविशेषे । हरिषैजेना ॥ १९० ॥

आपण चि विश्व जाला । तरि भेदभाऊँ गेला ।
द्वाणौनि द्वेष दूर ठेला । जेया पुरुषा ॥ १९१ ॥

पैं आपुले जे साचें । तें कल्पांतिं हिं न वचे ।
हें जाणूनि गतांचें । न शोची जो ॥ १९२ ॥

जेयापरोते नाहिं । तें जाला आपुला ठांडे ।
यालगि कांहिं । आकांक्षी ना ॥ १९३ ॥

बोखटे ना गोमटे । या काइसेया ही न भेटे ।
राति देऊँ न घटे । सूर्यु जैसा ॥ १९४ ॥

ऐसा घोधू चि केवलु । होउनियां निश्चलु ।
यावरि भजनशीलु । माझा ठांडे ॥ १९५ ॥

तरि तेया ऐसे दुसरे । आद्वां पढियंते सोयरे ।
नाहिं गा साचोकारे । तूझी आण ॥ १९६ ॥

यमः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ १८ ॥

त्याच्यासाठीं मी रूप धरतों. त्याचेसाठीं मी इहलेकीं असतों. तो मला इतका प्रिय असतो की, त्याच्या घरून आम्ही आपले जीव, प्राण ओवाळून टाकावे असें वाटतें.

यः, न, हृष्टति, न, द्रेष्टि, न, शोचति, न कांक्षति,
शुभाशुभपरित्यागी, भक्तिमान्, यः, सः, मे प्रियः

जो भक्त हर्षितही होत नाही किंवा दुःखही करीत नाही, जो कशाचीही इच्छा करत नाही आणि ज्याने शुभाशुभ गोष्टींचा त्याग केला आहे तो मला अत्यंय प्रिय आहे.

जो आत्मप्राप्तीच्या तोडीचें दुसरे कांहींच चांगले समजत नाहीं, म्हणून त्याला कोणत्याही विशेष उपभोगापासून आनंद होत नाहीं.
आपणच विश्व आहोत, अशी समजूत बनलेली असल्यामुळे, सहजच दुजा भाव विसरतो म्हणून ज्या पुरुषाच्या ठिकाणीं द्वेषबुद्धी राहिलेली नसते;
मी खरोखर आत्मस्वरूप आहे व ते आत्मस्वरूप कधींही नाश पावत नाही, या विश्वासानें जो गत गोष्टीचा शोक करीत नाही,
आणि ज्याहून श्रेष्ठ अन्य काही नाही ते ब्रह्म तो स्वतःच स्वतःच्या ठायी होऊन राहिला तो कसल्याही गोष्टीची इच्छा करीत नाहीं.
सूर्याच्या ठिकाणीं रात्र किंवा दिवस, हें दोन्ही जसे घडत नाहींत, त्या प्रमाणे वाईट किंवा घरे हें त्याला कांहींच वाटत नाही;
अस्या जो प्रत्यक्ष ज्ञानमूर्तीच बनला आहे आणि त्यांतही माझ्या संगुणस्वरूपाचे ठिकाणी प्रेमभक्ती करणे हा ज्याचा स्वभावच बनला.
तरी अरे अर्जुना, त्याच्यासारखे दुसरे आवडते प्रियजन आम्हांला खरोखर कोणी नाहीं, हें तुझी शपथ वाहून सांगतों.

समः, शत्रौ, च, मित्रे, च, तथा, मानापमानयौः,
शीतोष्णसुखदुःखेषु, सम, संगविवर्जितः

जो शत्रूशी आणि मित्राशीं सारखा वागतो; जो शत्रूशी आणि मित्राशीं समान असतो;
शीतउष्ण व सुखदुःख हीं सारखींच समजतो, व जो सर्व संग सोडून असंग झाल,
पार्थ जेयाचां ठांइं। वैषम्याची परि नाहिं।
रिपुमित्रां दोन्हीं। सरिसा पाडु॥ १९७॥

जो खांडावेया घाऊं घाली। कां लावणी जेणे केली।
या दोघा येकि चि साउली। वृक्ष जैसा॥ १९८॥

नातरि इक्षुदंडु। पाळितेया गोडु।
गाळितेया ही तो चि पाडु। येकु चि गा॥ १९९॥

अरिमित्रासिं तैसा। अर्जुना जेया भाव ऐसा।
मानापमानीं सरिसा। होंतु जाए॥ २००॥

साइं रितुं समान। जैसें कां हें गगन।
तैसें येक जि मान। शीतोष्णीं जेया॥ २०१॥

दक्षिणोत्तर मारुता। मेरु जैसा पांडुसुता।
तैसा सुखदुःखां प्राप्तां। मध्यस्तु जो॥ २०२॥

माधूर्ये चंद्रिका। सरिसी चि राया रंका।
तैसा जो सकलिका। भूता समु॥ २०३॥

आघवेयां येक। येव्य जैसें उदक।
तैसें जेयातें लोक। आसंसीति॥ २०४॥

जो सुवाह्ये संगु। सांडुनियां लागु।
येकाकी असंगु। आंगि सूनि॥ २०५॥

तुल्यनिन्दास्तुतिर्मानी सन्तुष्टो येन केनचित्।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः॥ १९॥

अर्जुना, विषमता ही गोष्टच ज्याच्या मनात येत नाही,
शत्रू आणि मित्र या दोघांनाही सारखेंच मानतो;
जो तोडण्याकरितां घाव घालतो किंवा ज्याने आपलें रोप लावले, वृक्ष
आपली सावली दोघांना सारखीच देतो; तसाच हाही ममत्वाने वागतो.
किंवा ज्याप्रमाणे ऊस पाणी घालून घाढविणाऱ्याला गोड
व जो चरकांत घालून गाळणाराला कटू, असा असत नाहीं.
त्याप्रमाणे, अर्जुना, शत्रू आणि मित्रांचे ठारीं ज्याचे मर्नी अशी सम भावना
आहे, व ज्याच्या मनाची स्थिति मानाच्या व अपमानाच्या वेळीं सारखींच राहते;
तिन्ही ऋतू असले तरी आकाश अलिप्त व समानच
राहते, त्या प्रमाणे थंड व उष्ण या दोहोंस्य सारखेंच मानतो;
अर्जुना, मेरु पर्वत ज्याप्रमाणे दक्षिण व उत्तर या दोन्ही दिशांकडील वायास
सारखाच मानतो, तसा प्राप्त होणारी जीं सुखदुःखे, त्यामध्ये जो अचल असतो;
रावापासून रंकापर्यंत चांदणे जर्ये सर्वास्य सारखेंच सुखकर
असतें, तसा जो सर्व प्राणिमात्रांच्या ठिकाणीं सारखा असतो.
सर्व जगाला पाणी सारखेंच सेव्य आहे, त्या प्रमाणे ज्या
भक्ताची स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ हे तिन्ही लोक इच्छा करितात;
जो अंतर्बाह्य विषयाभिलाषेचा संग सोडून व एकांतांत राहून
आपले मन आपल्या मनावरच स्थिर करून सुख मानतो,
तुल्य, निन्दा, स्तुतिः, मौनी, संतुष्टः, येन, केनचित्,
अनिकेतः, स्थिरमतिः, भक्तिमान्, मे, प्रियः, नरः

निंदा व स्तुती समान मानणारा, मौन धरणारा, कशांतही संतुष्ट असणारा त्यांचे कोणतेही
ठिकाण ठरलेले अर्ये नाहीं; स्थिरबुद्धी असलेला जो भक्तिमान् मनुष्य, तो मला प्रिय आहे.

जो निंदेते निघे । स्तुतिते न श्लाघे ।
आकाशा न लगे । लेपु जैसा ॥ २०६ ॥

तैसा निंदे आणि स्तुती । मानु करुनु येका पांती ।
विचारें प्राणवृत्ती । जनिं मौनीं ॥ २०७ ॥

साच लटिकें दोन्हीं । न बोललै मौनिं ।
भोगितां उन्मनी । आराय ना ॥ २०८ ॥

जो यथालाभें तोखे । अलाभें हिं न पारुखे ।
पाउर्येविण न सुके । समुद्र जैसा ॥ २०९ ॥

आणि घायुसि येके ठांडे । घिठार जैसें नाहिं ।
तैसा न धरी चि केहीं । आश्रयो जो ॥ २१० ॥

हें विश्व चि माझे घर । ऐसी मति जेयाची स्थिर ।
किंवहुना चराचर । आपण जालां ॥ २११ ॥

एयाचरि पार्था । माझा भजनीं आस्था ।
तरि तेयाते मी माथां । मुगुटु करीं ॥ २१२ ॥

उत्तमासि मस्तक । खाजविजे हें काये कवतिक ।
हा मानु करिति लोक । पायवणियां ॥ २१३ ॥

तरि श्रद्धावस्तूसि आदरु । करितां जाणिजे प्रकारु ।
जरि होये श्रीगुरु । सदाशिव ॥ २१४ ॥

तरि हें असो आतां । महेशाते वानितां ।
आत्मवस्तुति करितां । संचारु असे ॥ २१५ ॥

ज्याप्रमाणे आकाशाला कशाचाही लेप लागत नाही, त्याप्रमाणे
जो निंदा आणि स्तुती झाली असे समजून हर्ष मानीत नाही.
त्याप्रमाणे निंदा व स्तुती यांची सारखीच गणना करून
जो प्रपंचात तसाच निर्जन वनांतही, अचंचल वृत्तीनें वावरतो.
सत्य आणि असत्य दोन्ही घोलून न बोलल्यासारखे असल्यामुळे तो मौनी
झाला आहे; व ब्रह्मस्थितीचा उपभोग घेण्यापासून जो कर्धींही दूर होत नाहीं;
जसा पाऊस पडला नाहीं मळून समुद्र आटत नाहीं, त्याप्रमाणे, तसें
कांहीं मिळालें, तर संतुष्ट होत नाहीं, न मिळाले, तर रुष्ट होत नाहीं.
आणि ज्याप्रमाणे घायू एका ठिकाणी स्थिर राहत
नाही, त्याप्रमाणे हाही एकच जागा धरून राहत नाही.
हें विश्वच माझे घर आहे अशी ज्याची पक्की समजूत
झाली आहे, फार काय जो चराचर आपणच झाला आहे,
आणि अर्जुना; असा पूर्णत्वास पोहोंचला असूनही ज्याची माझ्या भजनाच्या
ठिकाणीं पूर्ण इच्छा आहे, त्याल मी आपल्या मस्तकीं मुकुटाप्रमाणे धारण करतों.
श्रेष्ठापुढे मस्तक झुकविणे ही रीतच आहे, यांत काय मोठें नवल आहे ?
माझ्या या उत्तम भक्ताच्या चरणतीर्थाचा तिन्ही भुवनांतील लोक आदर करतात.
तर ज्याची माझ्या ठिकाणीं पूर्ण श्रद्धा आहे, अशा श्रद्धेयाचा आदर कसा
करावा हे भगवान शंकर सद्गुरु प्राप्त होतील तरच समजणारे आहे.
परंतु हें कथन इतकेंच पुरे. महेश माझेंच रूप असल्याने
त्यांची स्तुती करू लागलों, तर आत्मस्तुतीच केल्यासारखे होईल,

येयालागि हैं । द्विणितले रमानाहें ।
अर्जुना मी घाहें । सिरिं जेयातें ॥ २१६ ॥

जो पुरुषार्थसिद्धि चौथी । घेऊनि आपुलं हातिं ।
रिगाला भक्तिपंथी । जगा देंत ॥ २१७ ॥

कैवल्याचा अधिकारि । सोडि वांधि मोक्षाची करी ।
किं जळाचिया परी । तळवट घे ॥ २१८ ॥

द्वाणौनिं तो नमस्कारं । तेयातें मगुटु करूं ।
तेयाचे टांक धरूं । कंठिं आद्वीं ॥ २१९ ॥

तेयाचेया गुणाचीं लेणीं । लेवउं आपुला वाणीं ।
तेयाची कीर्तीं श्रवणीं । आइकों आद्वीं ॥ २२० ॥

तो पहावा हे डोहळे । द्विणूनि अचक्षू मज डोळे ।
हातिचेनि करकमळे । पूजीं जेयातें ॥ २२१ ॥

दों घरि दोनि । भुजा आलों घेऊनि ।
आलिंगावेयालागौनि । तेयाचें आंग ॥ २२२ ॥

तेया संगाचेनि सुखावडे । आद्वां देहधरणे घडे ।
किंबहुना आवडे । निरोपमु ॥ २२३ ॥

तेया आद्वां मैत्र । येथ काइसें पां चित्र ।
परि तेयाचें हिं चरित्र । आयिकति जे ॥ २२४ ॥

ते ही प्राणपरौते । आवडति हें निरुते ।
जे भक्तिचरित्रातें । आसंसीति ॥ २२५ ॥

जें हे सांघत । सांघितले तुज प्रस्तुत ।
भक्तियोगसंमत । योगरूप ॥ २२६ ॥

म्हणून श्रीकृष्ण म्हणाले, या गोष्टीचा उल्लेख मी करीत नाहीं.
तर अशा माझ्या भक्तांना मी आपल्या मस्तकावर धारण करतों.
चौथा पुरयषार्थ जो मोक्ष, त्याला आपल्या हातांत घेऊन,
भक्तीच्या मार्गानें जगाला मोक्ष देण्यास निघाला.
जो कैवल्याचा अधिकारी आहे, व मोक्ष देणे न देणे हे तोच ठरवितो; असे असूनही
तो पाणी जसे नेहमी सखोल जमीकडे घातेत, तसा नप्रतेने खालच्या पातळीवर राहतो.
म्हणूनच त्याला आम्ही नमस्कार करितों, अगा, त्याला
माथ्यावरचा मुकुट करूं. त्याची लाथही वक्षावर मिरवू.
त्याच्या गुणवर्णनानें आम्ही आपल्या वाणीला भूषवतो, आणि
त्याची कीर्ति, हाच कोणी दागिना, तो आम्ही आपल्या कानांत घालूं.
अशा भक्तांचे दर्शन घडावें, अशा मनाच्या ओढीनें आम्ही डोळेरहित आहोंत
तरी, डोळें धारण करतों, हातींच्या लीला कमळानें आम्ही त्याची पूजा करतो.
त्यांच्या शरीराला आलिंगन देण्याकरितांच आम्ही दोन
भुजांचर आणखी दोन भुजा घेऊन अवतरलों आहोंत.
त्यांच्या संगतीच्या सुखातिशयानें, निराकार जो मी, त्या मला देह
धारण करावा लागतो. किंबहुना, तो मला वर्णवेना, इतका आवडतो.
अशा भक्तांसीं माझें अत्यंत सख्य असतें,
असें म्हणण्यांत विशेष गोष्ट ती कोणती ?
तसेच जे कोणी माझ्या भक्तांच्या चरित्राची स्तुति करतात,
ते देखील आम्हाला प्राणांपलीकडे आवडतात, हे खरे आहे.
अर्जुना, तुला जो हा पूर्ण रीतीनें योग सांगितला, त्यांत माझ्याशीं
ऐक्य करणारे जेवढे योग आहेत, त्या सर्वांचा अंतर्भाव होतो,

मी प्रतीते करीं । कां मनीं सिरसा धरीं ।
येहढी थोरी । जेया स्थिती ॥ २२७ ॥

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्धाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ २० ॥

पण माझ्यावर शळा ठेवून आणि मत्पर होऊन जे माझे भक्त हें जें माझे धर्म्य व
अमृतासारखे सांगणे आहे, व जे त्याचें सेवन करतात, ते मला अत्यंत प्रिय आहेत.

ते हे गोठि रम्य । अमृताधाररम्य ।
प्रेरीति प्रतीतिगम्य । आइकोनि जे ॥ २२८ ॥

परि निरोपिली जैसी । तिया स्थिति रमत मानसिं ।
मग सुक्षेप्ति जैसी । पेरणी जाली ॥ २२९ ॥

तरि शळा करूनि आदरें । जेयांचा ठांडं विस्तारे ।
जीविं जेयां थारे । अनुष्ठिती ॥ २३० ॥

पार्था गा जर्गी । भक्तु तो चि योगी ।
उत्कंठा तेयांलागि । सदा मज ॥ २३१ ॥

तो तीर्थ तो क्षेत्र । जर्गी तो चि पवित्र ।
भक्तिकर्थेयि मैत्र । जेयां पुरुषां ॥ २३२ ॥

आह्वां करु तेयाचें ध्यान । तो आमचें देवतार्चन ।
तेवांचूनि आन । गोमटे न मनूं ॥ २३३ ॥

तेया आह्वां वेसन । आमचें तो निधान ।
किंबहुना समाधान । तो मिळे तो ॥ २३४ ॥

प्रेमलांचेया घार्ता । जे अनुमोदिती पांडुसुता ।
ते देखों परदेवता । आपुली जैसी ॥ २३५ ॥

ज्या भक्तिस्थितीची एवढी थोरवी आहे की, त्या भक्तियोगयुक्त पुरुषावर मी स्वतः
प्रीति करतों, मी त्याचें ध्यान करतों, अथवा त्याला मस्तकावर धारण करतों.

ये, तु, धर्म्यामृतम्, इदम्, यथा, उक्तम्, पर्युपासते
श्रद्धानाः, मत्परमाः, भक्ताः, ते अतीव, मे प्रियाः

धर्म्य व चित्ताला मोहक अशी ही अमृताची धारा व धर्माला अनुकूल अशी
गोष्ट ऐकून घेतात आणि ती अनुभूती ज्यांच्या ठिकाणी वाढत जाते.

व ज्यांच्या मनाची खरोखर अशी स्थिति होते, तर तशा मनांत
हा भक्तियोग म्हणजे उत्तम शेतांत पेरणी केल्याप्रमाणे आहे.

परन्तु मला परम साध्य मानून, याच बाबतींत प्रेम धारण करून,
व माझ्या भक्तीविषयीं प्रेम वागवून तिलाच आपले सर्वस्य मानतात.

अर्जुना, तेच यां जगांत खरे भक्त, आणि खरे योगी. आणि
म्हणूनच, पार्था, त्यांच्याविषयीं मला अतिशय प्रेम असते.

ज्या पुरुषांना भक्तिकर्थेचा प्रेमल छंद लागला आहे, तेच या जगतांत
आमचे पवित्र तीर्थ व पवित्र, क्षेत्र होत. व तेंच पवित्र पुरुष आहेत.

आम्ही त्यांचेच ध्यान करतों. तेच आमचें देवतार्चन,
त्यांच्या वांचून आम्हांला कांहीही एक गोड वाटत नाही.

आम्हांल त्यांचाच नाद, तेच आमचे द्रव्याचे ठेवे, फार काय
सांगावे ! ते आम्हास भेटतात तेव्हांच आम्हांस समाधान वाटते.

अर्जुना ! पण जे कोणी अशा प्रेमल भक्तांया गोष्टी
करतात, तीच आमची परम देवता असें आम्ही मानूं.

ऐसे निजजनानंदें । तणे जगदादिकंदें ।
बोलिले मुकुंदें । संजयो द्वाणे ॥ २३६ ॥

राया जो निजनिर्मलु । निष्कलु लोककृपालु ।
शरणागतां स्नेहालु । शरण्य जो ॥ २३७ ॥

जो सुरसाह्ये सीळ । लोकललूनलीळ ।
प्रणतिप्रतिपाळ । खेलु जेयाचा ॥ २३८ ॥

जो भक्तवत्सल । प्रेमलप्रांजल ।
सत्तसेतु सकल । कल्यानिधी ॥ २३९ ॥

जो धर्मकीर्तिदलु । अगाध दातृत्वे सरलु ।
अतिबलु प्रबलु । बलिवंधनु ॥ २४० ॥

तो कृष्णुजी वैकुंठीचा । चक्रवर्ती निजाचा ।
सांघे एरु दैवांचा । आइकतु असे ॥ २४१ ॥

आतां एयावरी । निरोपिती परी ।
संजयो द्वाणे अवधारी । धृतराष्ट्रातें ॥ २४२ ॥

ते चि रसाळकथा । मङ्गाटिया प्रतीतीपथा ।
आणिजैल आस्था । अवधारिजो ॥ २४३ ॥

ज्ञादेऽँ द्वाणे तुद्वीं । संत वोळगावेति हैं मीं ।
पढविला स्वामीं । निवृत्तिनाथे ॥ २४४ ॥

संजय म्हणतो, धृतराष्ट्रा ! आपल्या भक्तजनांचा ब्रह्मानंद व जो या जगाचे मूळ आहे, तो मुकुंद याप्रमाणे बोलता झाला. राजा, धतराष्ट्रा, जो निर्मल, निष्कलंक, जनांघर कृपा करणारा, शरणागतांचा प्रतिपाळ करणारा व शरण जाण्याला योग्य आहे. देवाना साह्य करणे हेच ज्याचे शील, लोकांचे लालन करणे, ही ज्याची लीला, व शरणागताचे रक्षण करणे हाच ज्याचा खेल आहे, जो भक्तजनांचा कनवालु; व जो प्रेमल जनांना सुलभ आहे, ज्याकडे जाण्यासाठीं सत्य हाच सरळ सेतू आहे, जो कलांचा निधी आहे. धर्माप्रमाणेच वागणारा अशी ज्याची कीर्ती आहे, अपार औदार्याने जो वैषम्यरहित आहे, ज्यांचे बळ अमर्याद व जो बलीच्या बंधनांत राहिला; तो भक्तांचा सार्वभौम राजा व वैकुंठांचा श्रीकृष्णपरमात्मा, तो सांगत आहे, आणि भाग्यवंत अर्जुन ते ऐकत आहे. संजय राजा धृतराष्ट्राला म्हणतो, आतां यानंतर भगवंताचा व्याख्यान करण्याचा जो प्रकार आहे तो ऐक. तीच संजयाने सांगितलेली रसाळ कथा मराठी भाषेत कथन करण्यांत येणार आहे, श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, श्रोतेहो, तुन्हांसारख्या संतांना आम्हीं शरण जाऊन तुमची येवा करावी, हेच आम्हांला स्वामी निवृत्तिदेवांनीं शिकवले आहे.

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वादशमोऽध्यायः

सार्थ ज्ञानेश्वरी

अध्याय तेरावा

केलेयां स्मरण । सकल विद्यांचे अधिकरण ।
ते वंदूं चरण । श्रीगुरुचे ॥ १ ॥

जेयांचेनि आठवे । शब्दसृष्टि आंगवे ।
सारस्वत आघवे । जीभेसि ये ॥ २ ॥

वकृत्य गोडपणे । अमृताते पासू द्याणे ।
रस होंति ३०लगणे । अक्षरांचे ॥ ३ ॥

भावांचे अवतण । अवतरवीति खुण ।
हाता चढे संपूर्ण । तत्वभेदु ॥ ४ ॥

श्रीगुरुचे पाए । हृदय गवर्यूनि ठाए ।
तै ऐवडे भाग्य होए । उन्मेषासि ॥ ५ ॥

अर्जुन उवाच -

प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ।
एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥ १ ॥

अर्जुन महाला, हे कृष्ण ! मला प्रकृती, पुरुष, क्षेत्र, क्षेत्रज्ञ
आणि ज्ञान व ज्ञेय या बदल जाणून घ्यायची इच्छा आहे.

तेथ अर्जुनु द्याणे प्रकृतिपुरुष । क्षेत्रज्ञ आणि क्षेत्रविशेष ।
हें तुजपासाव अशेष । इच्छतु असें जाणो ॥ ६ ॥

तो नपस्कारं आतां । पितामहाचा पिता ।
लक्ष्मीयेचा भर्ता । एसें द्याणे ॥ ७ ॥

श्रीभगवाननवाच - इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेर्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ २ ॥

ज्या चरणांचे अन्यंत परम आदराने स्मरण केले असतां, शिष्याच्या
ठिकाणीं सर्व विद्या येऊन राहतात, त्या गुरुचरणांना वंदन करू या.
त्यांचे स्मरण केले असतां सर्व कविताशक्ती स्वांधीन
होते व जिभेवर सरस्वतीची वाणीच विलयू लागते.
ज्यांच्या स्मरणाने वक्तृत्वाच्या गोडपणापुढे ते अमृतासही शिळे पडते, व तोंडांतून
निधणाऱ्या प्रत्येक अक्षरागणिक रस येवेक्यांप्रमाणे हात जोडून उमे राहतात.
आणि उद्दिष्ट अर्थाची खुलावट होऊन अभिप्रायांची
स्पष्टता करविणारे मर्म संपूर्णपणे हातीं येते.
जेव्हा श्रीगुरुचे पाय आपल्या हृदयांत
राहतात, तेव्हांच ज्ञानाचा भाग्योदय होतो;

प्रकृतिम्, पुरुषम्, च, एव, क्षेत्रम्, क्षेत्रज्ञम्, एव, च ।
एतत्, वेदितुम्, इच्छामि, ज्ञानम्, ज्ञेयम्, च, केशव ॥ १ ॥

अर्जुन महाला, हे कृष्ण ! मला प्रकृतीपुरुष, क्षेत्र, क्षेत्रज्ञ
आणि क्षेत्रविशेष हे तुजपासून जाणून घेण्याची इच्छा आहे.
म्हणून त्या गुरुचरणांस्य वंदन करून ज्ञानदेव म्हणतात, कीं पितामह
ब्रह्मदेवाचा जनक लक्ष्मीपती नारायण पुढे काय म्हणाला ते सांगतो.

इदम्, शरीरम्, कौन्तेय, क्षेत्रम्, इति, अभिधीयते,
इतत्, यः, वेर्ति, तम्, प्राहुः क्षेत्रज्ञः, इति, तद्विदः